

Hajdúsági szűcsmunkák a „böszörményi kisbunda”

Népi kézműves, népi bőrműves vizsgadolgozat

készítette: Hegedűs Ágota

Hagyományok Háza, 2022

Tartalom

Köszönetnyilvánítás	1
1. Bevezetés	2
1.1. Témaválasztás indoklása	2
2. A hajdúsági szűcsmunka	3
2.1. A bőrruhák jelentősége	3
2.2. A kisbunda	5
2.2.1. Típusai	5
2.2.2. A bőr hagyományos kikészítése	5
2.2.3. Díszítés	7
2.2.4. Színhasználat változásai a történelem fényében	8
2.2.4. A kisbunda divatja	9
3. Gyakorlati rész	11
3.1. Kisbunda	11
3.1.1. Tárgytervezés	11
3.1.2. Műszaki leírás	11
3.2. Kistáska	19
3.2.1. Tárgytervezés	19
3.2.2. Műszaki leírás	19
4. Összegzés	22
Felhasznált irodalom	23
Mellékletek	24

Köszönetnyilvánítás

Köszönöm mestereimnek, Barabás Máriának és Dékány Dórinak, hogy az évek folyamán elhivatottságukkal példát mutatva, a bőrműves szakma iránti tiszteletüket és tudásukat igyekeztek a lehető legalaposabban, önzetlenül átadni.

Hálával gondolok továbbá Czákli Hajnalkára, Somos Veronikára és Horváth Tiborra, akiktől bár rövidebb ideig tanulhattam, de szemléletmódjuk, szelíd terelgetéseik nagy hatással voltak rám.

Köszönöm Gombos - Orosz Ibolya (Hajdúsági Múzeum, Hajdúböszörmény) és Magyarai Márta (Déri múzeum, Debrecen) muzeológusoknak a gyűjtőmunkámhoz nyújtott készséges együttműködésüket, segítségüket.

1. Bevezetés

Dolgozatom első részében a hajdúsági szücsmunka történetét szeretném röviden bemutatni, kiemelt figyelmet fordítva a vidékre jellemző női kisbundára.

A második részben egy hajdúsági szücsmunka – „böszörményi kisbunda” és egy kistáska elkészítésének folyamatát mutatom be, a hozzájuk tartozó szakmai dokumentációkkal együtt.

1.1. Témaválasztás indoklása

A vizsgára elkészítendő tárgyegyüttes kiválasztásánál nem volt könnyű dolgom, hiszen több bőrműves technika is közel áll hozzám. A szücsmunkákkal kapcsolatban egyszer felfigyeltem rá, hogy a karcagi mellett a szülővárosomnak, Hajdúböszörménynek a kisbundája is híres volt. Különösen

megörültem, mikor Édesapámtól hallottam, hogy a dédnagymamám is büszkén hordott egyet... Neki sötét vörösbarna alapon fekete selyemcérnával gazdagon kivarrt kisbundája volt, amire sajnos én már nem emlékszem. Egy közös fénykép dokumentálja is, mennyire kicsi voltam, amikor ő már nagyon öreg. Sajnálatos, hogy később ennek a kisbundának nyoma veszett.

A jellegzetes viseletdarab emlékét a múzeumi darabokon kívül a városban az időződő lakosság emlékezete őrzi, valamint Varga Imre szobrászművész is megörökítette a településen 1991-ben felavatott II. világháborús emlékművén.

„...egy életnagyságnál másfélszer nagyobb fátyolos, vagy talán a jellegzetes böszörményi kisbundára emlékeztető öltözetet viselő időtlen korú nőalak virágot tart a kezében. Fájdalom és méltóság lengi körül.”¹

¹ Hajdúböszörmény Városi útikalauz. 18-19.o.

A kisbunda használatakor az asszonyok a karjukon hordták – bundán belül – egy kistáskát, melyben a legfontosabbakat vitték magukkal: zsoltár/imakönyv, kapukulcs, buksza és egy textil zsebkendő. A kisbunda mellett tehát egy kistáska elkészítését is célul tűztem ki.

Bár már sok ideje nem élek ott – a választásomat nagyban meghatározta a szülővárosomhoz való ragaszkodás, a családi gyökereim iránti tisztelet.

A hajdúböszörményi Hajdúsági Múzeumban számos szebbnél-szebb kisbunda található, de mindegyik sötét alapon feketével hímzett. (1. melléklet)

Vizsgamunkánk elkészítésének ideje az őszi-téli időszakra esett. Belegondoltam: milyen hatással lesz rám, ha csupa sötét színekkel dolgozom majd, mikor kint is sötétség van?

A debreceni Déri Múzeumba már ezzel a határozott kérdéssel mentem: van-e nekik színes kisbundájuk? Ők készséggel mutatták meg nekem a környező városokból (Hajdúdorog, Hajdúböszörmény, Hajdúhadház) összegyűjtött kincseiket. (2. melléklet)

Látva a szinte harsány ciklámen rátéteket, a színes virághímzéseket, egyre szembetűnőbb lett a kontraszt a sötét színű kisbundával szemben. Sok kérdés kezdett foglalkoztatni: mi befolyásolta e szabásában megegyező, de színhasználatában ennyire eltérő típusok megjelenését? Milyen vallási, történelmi hatások befolyásolták a kialakulásukat?

A következő, történelmi visszatekintő részben többek között ezekre a kérdésekre is keresem a választ, a terjedelmi korlátokat figyelembe véve.

2. A hajdúsági szűcsmunka

2.1. A bőrruhák jelentősége

A juhbőrből készült ruhadarabok elterjedésének több oka is volt. Egyrészt, mert a tömött, meleg gyapja miatt kimondottan alkalmas volt ruházzkodásra. Másrészt, mert egyszerű módszerekkel, kevés eszközzel elvégezhető volt a kikészítése. A kikészített bőr puha volt, az egyszerű szabású ruhadarabokat azok is el tudták készíteni, akik nem voltak ennek a „szakmának a mesterei”.

Mint ahogy a suba a pásztorok legértékesebb és nélkülözhetetlen ruhadarabja volt – hiszen ez védte őket hidegtől, esőtől, melegtől; földre terítve asztalként használták, vagy az izzadt lovak hátára terítették – hasonlóan volt célszerű a bőrruhák (bundák, ködmönök, mellények, stb.) használata a parasztság körében is. A paraszti életmód velejárója volt, hogy sokat voltak a szabadban, az állatok miatt is ki-bejártak a házba, ehhez elengedhetetlen volt számukra legalább egy ujjatlan mellény. Ez különösen igaz a Hajdúságra, hiszen az Alföld, Hortobágy vidékén a mezőgazdasági munka és állattartás kiemelkedő jelentőségű volt.

Különbséget kell tenni a paraszti illetve pásztori mesterek, és a városi tanult (céhes) szűcsök munkássága között.

- Ahogy a pásztorok az egyszerűbb subát, a parasztiok a mindennapos használatra való bőrruhákat készítették el maguknak és környezetüknek. Az ősi magyar szűcsmesterség őrzőiként tekinthetünk rájuk. Főleg kisebb településeken, vagy tanyákon éltek, tudásuk apáról-fiúra szállt. Rendszerint minden családtag értett a mesterséghez. Fő foglalkozásuk nem is a szűcsmesterség volt, hanem a földművelés mellett leginkább télen ezzel is foglalkoztak. Főleg bundát, mellényt, ködmönt, nadrágot, kesztyűt, sapkát, kacagányt készítettek. Vásárra nem dolgoztak, csak mindig rendelésre, hozott anyagból. Díszítést kevésbé használtak. Később leginkább foltozással, javítással foglalkoztak.
- A városi, tanult, céhekben dolgozó iparos szűcsöknek fő foglalkozásuk volt ez a mesterség. Rendelésre dolgoztak, a gazdagabb polgárok készítettettek velük cifra, díszített darabokat, valamint vásárokon is árusítottak. Csak a 18. század második felétől dolgoztak népi bőrruhadarabokkal, miután a városi szűcsök a kisebb mezővárosokba, községekbe is eljutottak és a jobb módú parasztagazdák is vásároltak tőlük ünnepi öltözetet.²

A szűcsmesterségnek több száz éves múltja van. A 19. század közepére tehető virágkorát a változatos formájú, díszítésű remekek jelzik. „*Amily gazdag a díszítmény, éppen olyan változatos a bőr- ruhafélék (mellrevaló, ködmön, bekecs, kisbunda, suba stb.) alakja, szabása.*”³ – ezt írják 1935-ben. A magyar szűcsök hímezéssel és applikált díszítéssel készítették subákat főleg a Kiskunságban, ködmönt a palócoknál, Somogy és Békés megyékben ujjatlan kisbundát, bekecsket a Nagykunságban, Arad és Bihar megyékben, Hajdúságban, mellrevalót Kolozs megyében. A magyar szűcsök munkái a módosabb nemzetiségek körében is elterjedtek, így kiskunsági subákat pestmegyei svábok, ködmönöket tótok, sokácok is viseltek.⁴

Szűcsközpontok

A női kisbunda vagy asszonybunda használata a Jászságban, Kunságban, Hajdúságban, Békés megyében volt elterjedt. E tájegységek szűcsközpontjaiban jellemzően eltérő típusú kisbundát készítettek – díszítményeikben, színezésükben, méreteikben. A vásárokbá járó mesterek azonban többféle igényt igyekeztek kielégíteni, így nem csak a vidékükre jellemző típusokat készítették. Az 1800-as évek közepén nagyobb városokban 15-20 szűcsmester is dolgozott, céheket alakítottak.⁵

Debrecen évszázadokon át jelentős vásárközpont volt, ahol a mesterek találkoztak egymással és ezáltal egy-egy tájegység sajátossága más környékre is átkerült. Talán ennek köszönhető, hogy a Hajdúságban, a vidékre jellemző színes díszítésűek mellett kunsági típusú kisbundákat is készítettek, csak kicsit hosszabbakat és szűkebbeket.

---

² Dorogi Márton: A juhőr népi kikészítése és felhasználása a Hajdúságban és Nagykunságban

³ Művészeti lexikon. Magyar népművészet címszó, 70.o.

⁴ u.o.

⁵ Dorogi Márton: A kunsági kisbunda

A város vonzásának hatására Hajdúdorogon, Hajdúnánáson, Hajdúhadházon, Hajdúböszörményben, Hajdúszoboszlón, Derecskén, Konyáron, Létán, Berettyóújfaluban, Püspökladányban is dolgoztak szűcsök. Debrecen mellett Hajdúböszörményben alakult ki jelentős szűcsközpont.⁶

2.2. A kisbunda

A kisbundát a mellényektől, ködmönöktől főleg az különbözteti meg, hogy nincsen ujja, szabása pelerinszerű. A férfisuba női párjaként nagyjából csípőig érő, félhosszú. Két oldalrészről, hátrészből és két előrészről áll. Hagyományosan rackából készült. A szőr befelé fordul, külseje – vidékenként eltérő módon – gazdagon díszített. A bőrt barnára festették, majd hímzéssel és rátéttel díszítették. Szélein fekete szőrös bőr fut végig, vállait széles kerek gallér fedi. Mindössze egy bőrgombbal fogták össze felül, a kezek magasságában pedig két négyujjnyi széles kis zsebet vágtak, az asszonyok azzal fogták össze magukon a bundát.

2.2.1. Típusai

A kisbundákat díszítési módjuk szempontjából három csoportba sorolhatjuk:

- barna alapszínre színes selyemcérnával, rátétekkel díszített (Hajdúvárosokra jellemző, pl. Hajdúdorog, Hajdúböszörmény, Hajdúhadház)
- barna alapszínre rátétekkel-irházással és egyszínű zöld hímzéssel díszített (Debrecen, Jászság)
- barna alapszínre egyszínű fekete selyemcérnával kivarrt (a Kunságból terjedt el a Hajdúságba is, „Kunsági típusú” kisbundaként ismerjük).

Az első két típusra jellemzőek a hosszanti és keresztirányba futó vörös irharátét csíkok. Ezek eredetileg a bőr toldásait hivatottak elfedni és a varrást erősítették.

2.2.2. A bőr hagyományos kikészítése⁷

Alapanyag

A suba és az összes többi bőrruha a hosszabb, durvább szőrű magyar racka juhok bőréből készült. A finomabb gyapjas merinói birkák bőre erre nem lett volna alkalmas.⁸

Az alföldi városok fekvésüknek köszönhetően körbe voltak véve juhok számára alkalmas legelőkkel, a szűcsöknek gazdag alapanyagot biztosítva. A mesterek számának gyarapodásával a 17. század

⁶ V. Szathmári Ibolya: A debreceni és hajdúsági (színes hímzésű) női kisbundák

⁷ Kalapos Sándor: A hajdúdorogi kisbunda (1937). 44-49.o.

⁸ Magyar népviseletek. Flórián Márta-Urai Erika.

közepén rendelkezés született arról, hogy kizárólag csak a saját mészárosuktól és korlátozott mennyiségben vehetnek bőrt.⁹

A szűcsmesterség virágkorában a megnövekedett keresletet azonban már nem tudták helyi alapanyagból fedezni, ezért erdélyi ún. „purzsabőröket” vásároltak, amit örmény kereskedők hoztak a nagyobb vásárokbá. A mesterek 200-300 darab bőrt is vásároltak egyszerre. Ezeket nyersen és félig kikészítve, sózva, vagy korpásan hozták a kereskedők.

Ezeken kívül vásárolhattak más bőrkereskedőktől is, de gyakran a megrendelő vitte magával az erre a célra félretett birkabőröket. Ha sok bőre volt, azzal fizetett.¹⁰

Kikészítés

Kalapos Sándor 1937-ben írt tanulmánya szerint¹¹ a bőrkikészítés folyamata nagyjából minden szűcsnél megegyezett, kisebb eltérések lehettek aszerint, ki milyen viseleti darabra specializálódott, illetve melyik mesternél tanulta. Mint „egész mesterség”, a kész tárgy elkészítéséig, a kikészítés munkálatait is ő maga végezte.

Folyamata:

- áztatás: a bőrt szőrével befelé összehajtva, egy éjszakán át kútvízben áztatta.
- mosás: másnap deszkára kiterítve, kaparóval tisztította a szőrt, közben bő vízzel locsolta.
- szárítás: színelőrárára terítette, hogy a víz kicsorogjon belőle és kis ideig naptól védett helyen szárította.
- második mosás: célja, hogy a zsírt kimossa a szőr közül. Ennek két módja volt.

Egyik a kézzel való mosás:

Apróra vágott szappangyökeret tett forró vízbe, egy kádnyi bőrhöz két kilót. A tájnyelv szépsége miatt idézem: „*A szappangyökeret egy öreg szegényember szedi a hadházi földön, homokos helyen. A 'hozza ide énhozzám is. Annyit veszek eccerre, hogy egész esztendőre elég legyen. 50-60 kilót veszek eccerre. A padra teszem, ott szárad, amíg csak nem használom.*”¹² A habzó szappangyökeres vizet hideggel elegyítette és egyenként kimosta benne a szikkadt bőrt, kicsavarta, majd tiszta hideg vízbe tette. Ezután szőrével kifelé kettéhajtva rúdra tette száradni.

Másik módszer a taposás volt:

Egy 32 literes üstben főtt a szappangyökeres lé, forralta, míg barna színű nem lett. Kerek fa dézsába hideg vizet öntött, majd vesszőkosaron keresztül beleöntötte a forró vizet. Ily módon az apróra vágott szappangyökeret átszűrte (szárítás után újra használta). A bőrt szőrével kifelé, megfelelő módon összehajtva helyezte el a dézsa aljában körbe, majd a közepén. Ezután a többi sor következett, összesen 20 bőr fért el a kádban. Lábbal taposta, körbe-körbe és közepén, majd fordított egyet a bőrkön, hogy ami alul volt, felülre kerüljön. Ezt többször megismételte, egy órán keresztül. Végül egyenként kicsavarta őket, hideg vízben kétszer kiöblítette és csorgatórúdra tette.

---

⁹ V. Szathmári Ibolya: A debreceni és hajdúsági (színes hímzésű) női kisbundák

¹⁰ u.a.

¹¹ Kalapos Sándor: A hajdúdorogi kisbunda (1937). 44. o.

¹² u.o. 45.o.

- húsolás: célja, hogy a bőrön maradt húsdarabokat, hártát eltávolítsa. Kifeszítve, nyaktól lefelé, majd keresztirányban is – színelőkéssel végezte.
- csávázás: a kisbunda vagy asszonybunda bőrének kikészítéséhez a „kéthetes csávát” használta, mert ez finommá és festésre alkalmassá tette a bőrt. A csáválé készítéséhez vízbe só és kénsavat kevert. Ezzel kente be a bőroket, ronggyal, amennyit beivott, aztán korpát szórt rá. Egyenletesen bedörzsölte, összehajtotta és állni hagyta.
- bőr törése, puhítása: száradás után a *kicsávázott bőr kemény*. A hajdúsági szücsök csak a „kákóval való törést”¹³ alkalmazták. A bőroket egyenként ronggyal bevizezte, miután felpuhult, nyújtotta. Ezután a bőroket egyenként a gerendához kötve lelógatta. *”Bal kézzel marikra fogom a bőrt, jobb kézzel a kákó nyelit fogom. Jobb lábom a kengyelbe. Ráteszem a kákót a kezimél a bűrrre, a nyakra. Felülről lefelé húzom a kákót. Jól rányomva a bűrrre, jobb lábbal meg rugdosok lefelé.”*¹⁴ Körbe haladva felkötötte a bőrt és törte. Ha kész lett, fél marék lisztet szórt a bőrre, hogy fehérebb legyen, és hogy a második törésnél ne csússzon. Szikkadás után megismételte a folyamatot, egy bőrt kétszer fél óráig tört.

A kisbundához való bőroket ezután még kaszaszékhez vitték, hogy a felületük sima legyen.

- színelés: úgy végezték, mint a húsolást. Ezután a bőr fogása bársonyos, színe szép fehér.
- kartácsolás (fésülés): a bőrt egy ajtóra terítette, a két kézzel fogott bundakartáccsal a szórt átfésülte, megtisztította.
- festés: 50 bőr festéséhez 2-3 kg gubacsot használt, 20 liter vízbe tette. Kalapáccsal összetörte a gubacsot és üstben forralta. Az így kapott festékanyagot már langyos állapotban nyaktól lefelé, ronggyal vagy meszelőfejjel vitte fel egyenletesen a bőrre. Ez volt az első festés, a bőr száradás után majdnem fekete lett. A második festésnél a festékanyagot is tett gubacslébe, „vezovint”. *„A dorogiak a setít színt szerették. A dorogi kisbundák bűrinek a festisimél a második festiskor nem teszünk csak félannyi festiket a gubicslébe. Akkor barnább lesz a bűrrre. A böszörményiek az élénkebb sárga színt szeretik, azokéba több festiket teszünk. A bundát is sárgabundának híjják.”*¹⁵

Festés után a bőroket kiterítette száradni, majd az összeset „kézközt” átdörzsölte, kisimította, majd habkövel dörzsölte át, hogy a felülete bársonyos, bolyhos legyen.

2.2.3. Díszítés

A kikészített (megfestett) bőrokre rárajzolták a szabásmintát, majd a mintát előrajzolták. A bundát csak a hímzés után szabták ki.

A minta felrajzolását a szücs maga végezte, vasgálicba mártott lúdtollal.

Először a fő szerkezeti és szimmetria vonalakat, majd a főbb motívumokat rajzolták meg szabad kézzel. Ezután dolgozták ki a mintát részletesebben. Mintakönyvet kevésbé használtak, így a

¹³ Kákó: a nyersbőr tisztítására és puhítására használt, kampós végű fából és annak két szára közé erősített pengéből álló szerszám. <https://elfelejtettzavak.blogspot.com/2014/03/kako.html>

¹⁴ u.o. 47.o.

¹⁵ u.o. 49.o.

szücsmesternek megvolt egy bizonyos szabadsága a díszítmények használatában. Volt azonban egy meghatározott kompozíciós rend, amitől nem tértek el.

Voltak, akik segédeszközöket is használtak, pl. gyűszűt a kör alapú díszítmények megrajzolásához. Nagyobb motívumokhoz kemény papírból sablont készítettek. Gyakran alkalmazott motívumokat fából faragták ki, később rézlemezből hajlított mintákat fadúcba erősítették – a kékfestő technikához hasonlóan – és ez szolgált mintanyomóként.¹⁶

A hímzést nemcsak a szücs végezte, hanem családtagjai is, illetve voltak „varrogatók”, akik a szücsök munkáinak kézi hímzéseit, díszítéseit vállalták¹⁷

Debrecenben és a környékbeli hajdúvárosokban kedvelt volt a kisbundák színes irharátéttal való díszítése. A rátét használata feltehetőleg honfoglalás előtti, török eredetű díszítési mód.¹⁸ Eleinte a rátét mellett jelent meg a hímzés, majd fokozatosan elterjedt.¹⁹ A már csak hímzett „kunsági típusú” kisbunda a református vidékeken terjedt el (Debrecen, Nagyvárad, Mezőtúr, Tiszafüred, Hajdúság), színhasználatban jelezve - a vallásra jellemző - egyfajta visszafogott egyszerűséget, a hímzés gazdagságát viszont ez nem érintette.²⁰ A hímzés motívumainak elhelyezését meghatározta az egykori szabásvonalak és az azt takaró irhadíszítés helye.

A debreceni kisbunda a két típus között átmenetet képez, hiszen megjelenik rajta az irházás és a hímzés is. Az irhacsíkok piros színűek, hímzése viszont egyszínű zöld. Maguk a keresztirhák is hímzéssel díszítettek. A keresztirha alatt zöld színű selyemrojt fut végig, amiben az úri és egyházi viseleti darabok hatása érződik.

A – Böszörményben is készített - rátétes, keresztirhájukon applikált díszítésű kisbundák képviselik a legkorábbi típusokat. A keresztirhák hímzése csak később jelent meg. A keresztirhák jelenléte itt is a hasznossági funkcióból díszítésbe ment át, hiszen már nem volt alattuk a bőrtöket összefogó varrás, amit erősíteniük, eltakarniuk kellett volna. Később ezeket az irhacsíkokat díszítették, szélüket „cakkosra”, „almásra” szabták, szélüket eltérő színű cérnával varrták le.

A hajdúsági kisbundák jellegzetessége a szálirhák alját lezáró sallangok, pillangók használata is. Ez a férfisubákról öröklődött át, mivel a suba alját ha felhajtották, ezeken a pontokon rögzítették. A funkciójukat tehát már elvesztve, díszítményként jelennek meg a kisbundákon.²¹

2.2.4. Színhasználat változásai a történelem fényében

Gáborján Alice tanulmánya szerint²² a népviselet alakulását a 19. század első felében az előző század elszegényedése alakította, míg a második felében az ipari fejlődés tett rá nagy hatást. A parasztság

---

¹⁶ Dorogi Márton: A kunsági kisbunda

¹⁷ Varga Gyula: Hajdúsámson történeti néprajza

¹⁸ Kresz Mária: Népi szücsmunka. 64.o.

¹⁹ u.o. 32.o.

²⁰ u.o. 51.o.

²¹ V. Szathmári Ibolya: A debreceni és hajdúsági (színes hímzésű) női kisbundák

ekkor még a ruházatuk alapanyagát – így a bőrruhákét is – önmaga állította elő. A szegénység nemcsak az anyag használatában, szabásban, hanem színhasználatban is visszaesést okozott. A gazdagok továbbra is színesben jártak, míg a szegényebbek ruházatán tompult a szín. A század közepének ipari változásai (vízszabályozás által felszabadult mezőgazdasági területek, vasút építése, áruforgalom), és a gyári színes textíliák elterjedése nagy hatással volt a paraszti viselet alakulására is.

Általában a társadalom felsőbb köreiben aktuálisan uralkodó, viseletében is megjelenő stílus elemei a parasztsághoz jóval később és csak részben jutottak el. S ezt újraalkották saját életfelfogásuk, esztétikai érzékük szerint.

A fekete szín viseletben való megjelenése a 19. század második felére tehető, és ekkor még nem kötődött a gyászhoz. Az ünnepélyesség, elegancia kifejezője volt.

A parasztságnak ha gazdagsága nem is, inkább ideje volt. A 19. század második felében megfigyelhető a díszíthető felületek gazdag kitöltése, a díszítmények zsúfolása – ami alól a kisbundák sem kivételek. A minél teljesebben kitöltött felület jómódot jelentett és erre a hímzés jó lehetőséget adott. A gondos, esztétikus tervezést kívánta meg az a tényező is, hogy pl. egy kisbunda hosszú időn keresztül készült, és jóllehet élethosszan tartó viselésre.

A kisbundák típusainak (egyszínű fekete, zöld, valamint a szinte harsányan színes) kialakulása tehát nem meglepő. Alakította a polgári ízlés, megjelenik rajta a szegénységből való fellélegzéseként a gazdagságot kifejező színesség, az elegáns fekete, és az átmenetet képező zöld szín.

A színek alakulását vallási okok is befolyásolhatták. Míg a szinte harsány színekben pompázó kisbundák a görög katolikusok lakta területeken terjedt el (pl. Hajdúdorog.)²³, addig a sötétbarna alapon fekete selyemmel hímzett kisbundákat a református vallásúak hordták, aminek kialakulására hatással lehetett a – díszítéseket ugyan nem egyszerűsítő, de (legalább) a színeket kerülő – puritánság.

Az „egyszínűvé válás” magyarázatára elgondolkodtató az az állítás is, hogy a paraszti viselet eljutott „egy tovább nem fejleszthető esztétikai csúcsponthoz”.²⁴ Mivel tovább már nem tudtak színesedni, elindult egy tendencia, ami a színek visszafogottabb használatára, végül egyetlen szín használatára csökkent (esetünkben a fekete és a zöld), bár a motívumok zsúfolása továbbra is megmaradt.²⁵

2.2.5. A kisbunda divatja²⁶

A kisbunda használata a 19. század elején kezdődött, a század végén volt a virágkora, majd a 20. század első felében hanyatlásnak indult. Kezdetben csak a módosabb gazdák tudták megvásárolni feleségeik számára, rendszerint családonként egyet. Később aki csak tehetett, vásárolt magának. A

---

²² Gáborján Alice: A magyar népviselet. Kísérlet egy összefoglalásra

²³ V. Szathmári Ibolya: Szóttések, vászon-, szőr- és szűcszűcs-hímzések

²⁴ Gáborján Alice: A magyar népviselet. Kísérlet egy összefoglalásra. 177.o.

²⁵ Magyar Népművészet. Hofer Tamás, Fél Edit. 47.o.

²⁶ Dorogi Márton: A kunsági kisbunda

szegényebb asszonyok használtan vették a vásárban, vagy a gazdag házaknál szolgálataikért cserébe kapták meg. Annak, hogy a kisbunda hány bőrből készült, milyen gazdagon volt hímezve, díszítve, rangjelző szerepe is volt.

A kistáskát, kosarat a kisbundán belül fogták, de ha kellett, a gyermeket is.

Esőben kifordították, a szőrös feléről lepergett a víz. Nyáron két-három hetente szabad levegőn meg kellett mozgatni, hogy a moly ne menjen bele.

Viselet a Hajdúságban

Érdekes kicsit visszamenni az időbe és elképzelni, az akkori asszonyok hogyan öltöztek, mit vettek fel a kisbundához.

A környékbeli városok, falvak öltözködésére Debrecen városa mutatott példát. A lányok egy ágba fonták a hajukat, széles szalagot kötöttek bele, nyakukba gyöngysort tettek, fejükre gyöngyös pártá került.²⁷ Az asszonyok kontyban hordták a hajukat, főként teljesen elfedve. Később fodros kaskétlit, fekete fátlyat vagy hosszúkás színes kendőt kötöttek fölé, a nyakuknál megsavarva. Egy-két alsószoknyával sötétkék vagy fekete, harang alakú, földig érő felsőszoknyát viseltek. Lábukra csizmát, később cipőt húztak. Télen kisbundát hordtak.

Egy hajdúsági kisváros református lelkészének megfigyelései szerint az 1870-es években a településen már boltból vásároltak ruházatot, fehér vásznat is. Nők körében divatba jött a kartonruha, selymekendő, állas főköttő (áll alatt szalaggal megkötötték). Hétköznapiokon kendőt hordtak, a pártát teljesen elhagyták. A kisbunda viselése megmaradt, de emellett a tehetősebbek posztóból és más kelméből készített prémes bundákat is hordtak. Csizmát alig hordtak, inkább cipőt harisnyával.²⁸

Az idők változnak

Az 1900-as évek elejétől fokozatosan a kisbunda „élete” is hanyatlásnak indult. 1940-es évek végétől szinte teljesen eltűnt, már csak néhány idős asszony viselte. Ezt gazdasági – kulturális – társadalmi összefüggés alapján több tényező is befolyásolhatta:

- A 19. század ipari változásai hatására boltban is megvásárolható lett a ruházat, textília.
- Az első világháború viszontagságai.
- A fiatalok a városba jártak dolgozni, fokozatosan az ottani divathoz alkalmazkodtak.
- A gazdag parasztság az 50-es évek politikai szorongattatásai következtében nem csináltatott magának díszes bőrruhát.
- A hagyományos öltözetet kezdték „parasztosnak” tartani.
- Lassan kihaltak a szűcsmesterek, a bundák elmolyosodtak, tönkrementek.²⁹
- Megjelent és elterjedt a német merinói birka, aminek a bőre már nem volt alkalmas szűcsmunkára, díszítésre.

²⁷ Magyar néprajz. Balassa-Ortutay. 337.o.

²⁸ Bényei Miklós: A jobbágyfalutól a polgári községig

²⁹ Kalapos Sándor: A hajdúdorogi kisbunda

3. Gyakorlati rész

3.1. Kisbunda

3.1.1. Tárgytervezés

A három hajdúsági típus közül a színes rátétekkel díszített kisbundát választottam, de hímzés nélkül. Vezérfonalul szolgált egy ezt a típust képviselő, a debreceni Déri múzeumban látott kisbunda.

Adatlapjáról megtudtam, hogy 1911-ben készítette Ferenczi Gábor nevű hajdúböszörményi szűcsmester.

3.1.2. Műszaki leírás

1. Tárgy megnevezése

Böszörményi kisbunda (kép: lásd 3. melléklet)

Báránybőrből készült, színes rátétekkel díszített hajdúsági szűcsmunka.

2. Anyagszükséglet

Alapanyagok:

- 4 darab felületén barnára festett, fehér szőrű, merinó jellegű báránybőr, 1,5 mm vastag, a szőr hosszúsága 10mm. Mérete 3 db. 50 dm² és 1 db. 65 dm² (előrészhez)
- 1 darab fekete szőrös birkabőr, 2 mm vastag, a szőr hosszúsága 5-10 cm. Mérete 100 dm²
- feketébe hajló sötétkék színű juh nappa (rátétbőr), 0,8 mm vastag, összesen 100 dm²
- bordó színű juh nappa (rátét bőr), 1 mm vastag, 70 dm²

„Elég lesz-e 4 bőr?”

Segédanyagok:

- kétoldali ragasztó a rátétdíszek bundához való ideiglenes rögzítéshez
- bőrcement a nappabőrök egymáshoz rögzítéséhez a minta kivarrása előtt
- cérnák: összeállításhoz natúr színű, 0,8 mm vastag; bélés varrásához bordó színű bőrvarró cérna, 0,4 mm vastag; minták kivarrásához krémszínű gomblyukvarró cérna, 0,6 mm; minták körüli szálvezetéshez aranyló sárga színű selyem cérna, 1 mm vastag; a rátétek bundához való rögzítéséhez fekete bőrvarró cérna, 0,5 mm vastag

Kellékek:

- 1 darab szűcsgomb, sötétkék juh nappa, mérete 2 x 2 cm
- 1 darab sodrott bújtató a gombnak, közepén madzag, sötétkék juh nappa, hosszúsága 6 cm, vastagsága 4 mm

Eszközök:

- éles szabáskés
- ezüstjelölő toll
- körömmolló, kisollók a minta kivágásához
- hajnyíró
- különböző méretű szűcstűk összeállításhoz és a rátétminta varrásához
- gobelintű, vékony (12-es) horgolótű cérnák eldolgozásához
- gyűszű
- kézi vékonyító

3. Konkrét technológia –munkafolyamat

Szabásminta elkészítése:

Ez a munkafázis sok időt, kísérletezést, pontosítást igényelt. A múzeumban látott kisbunda méreteiből indultam ki (hossza: 78 cm, szélessége: 100 cm, alja körfogata: 200 cm), de ettől saját méreteim szerint eltértem. Így lett a hossza 80 cm, szélessége: 87 cm, alja körfogata kb. 180 cm.

A szabásminta próbája először csomagolópapírból, majd textilből is elkészült, pontosítás után pedig cellkartonból a végleges forma. Rárajzoltam a mintákat a tervezett helyükre, jeleztem az illesztési pontokat, szerkesztési vonalakat. A szabásmintát körben 8 mm-es varrasszélesség ráhagyásával vágtam ki.

Szabászat 1.:

- hátrész kiszabása egy bőrből
- jobb és bal oldalrész kiszabása egy-egy bőrből
- két előrész kiszabása egy nagyobb bőrből

Előkészítő műveletek:

- 7 mm varrásszélesség szőrtelenítése, körben minden bőron, kisollóval és hajnyíróval
- illesztési pontok jelölése a bőron
- rátétdíszítmények megrajzolása szabadkézzel a múzeumi darab alapján pausz papírra
- cellkartonból a minták pontos kivágása
- az elkészült sablonok alapján az aprólékosabb rátétek kivágása a sötétkék nappa bőrből
- sablon alapján a rátétek nagyságának megfelelő minta kiszabása a bordó nappa bőrből, a minták tetejét keretező cakkokkal együtt.
- a színes rátétbőrök összeragasztása, de csak ideiglenes jelleggel, néhány ponton
- a szűcsgomb és a bújtatójához szükséges sodrott zsinór elkészítése a sötét nappa bőrből

- színpróbák készítése különböző árnyalatú, színű cérnákkal, hímzés és rátétvarrás kipróbálása egy kis darab bőrön.

Díszítő műveletek:

- a tíz rátétdíszítés összevarrása, szálvezetéssel: ez jelentette a kisbundám legtöbb időt, figyelmet jelentő részét. Varrtam családi és baráti találkozók békés estéin, a reggeli napsütésekben, vonaton utazva, csendes estéken egyedül, rengeteg kóruszenét és hangoskönyvet meghallgatva...
- A varrás vékony szűcstűvel történt. Öltéstávolság: 4 mm, mélység: 2 mm
- Mivel minták alját jelentő alsó cakkig nem hoztam ki a bordó bőrt (hogy összeállításnál ne 3, hanem csak 2 bőrt kelljen összevarrnom), az alját levékonyítottam, „elfogyasztottam”, hogy ne látszódjon a határvonal.

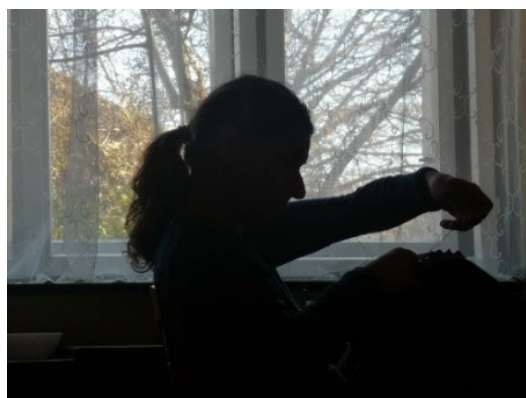
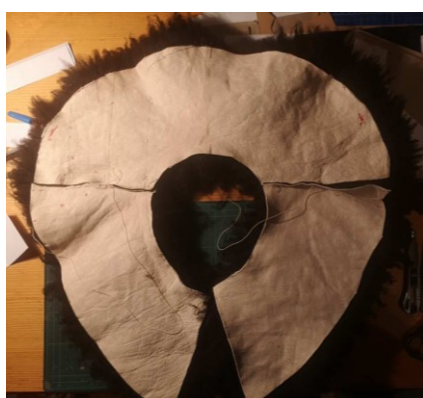

Összeállítási műveletek 1.:

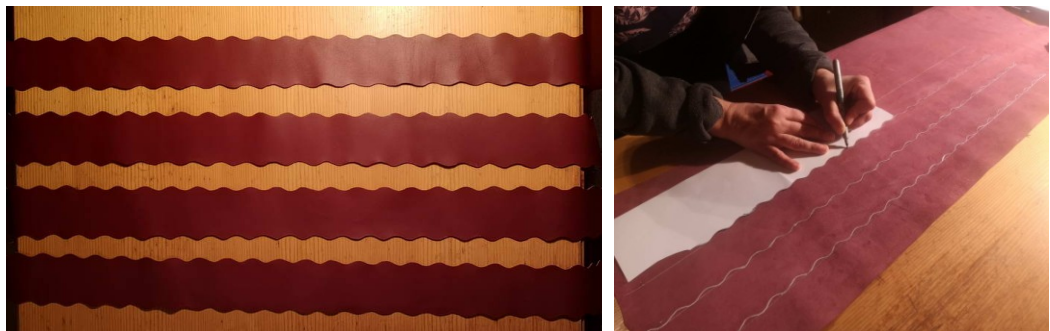
- a kisbunda összeállítása, vastag szűcstűvel. 5 mm-enként le-fel öltve. A varrás a szőr felőli oldalra esik.
- a rátétek ideiglenes felhelyezése a bundára a jelölések szerint.
- az előrész kivételével a rátétdíszek felvarrása a bundára. Öltéstávolság: 4 mm, mélység 3 mm
- nagyallér összeállítása, a vállrész külső felét (szűkítés helye) kihagyva

Szabászat 2.:

- a kisbunda alján, a szőrösbőr fölött futó, keresztirányú szegély kiszabása a sötét nappa bőrből – méretei: 2x 80 cm hosszú, 4 cm széles
- a varrást takaró hosszanti szalag kiszabása a bordó nappa bőrből – méretei 4x 70 cm hosszú, 5 cm széles

- a gallér szabásmintájának elkészítésére csak ekkor, a bunda összeállítása után került sor. Ekkor lehetett a vállrésznél levő szűkítést is pontosítani.
- a gallér kiszabása a kisbunda alján és előrészén körbefutó szegéllyel egyszerre történt, figyelembe véve a szőrirányt és a gazdaságos helykihasználást

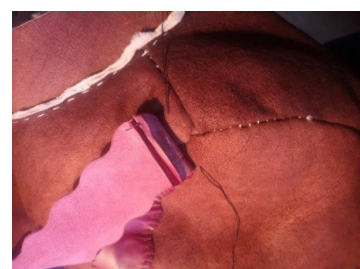

- Szabásminta alapján az állógallér kiszabása a láb részről, ahol a szőrméret rövidebb. Az állógallér kívül-belül szőrös, tehát mindkét bőrből kiszabásra került.
- Nagygallér igazítása a vállrészhez. A szükséges rész kivágása.
- a nagygallér textilbélésének kiszabása a gallér szabásmintája alapján
- a hátrészen található hasítékra kerülő szegő kiszabása a sötét színű nappa bőrből a szabásminta szerint
- a „titkos”belső zseb kivágása

Összeállítási műveletek 2.:

- A körbefutó szőrösbőrből készült szegély felvarrása a bundára, kifordítva. Az előrészen, az állógallér alatti résznél közben a gomb és bújtató rögzítése.
- ehhez a szőrösbőr szegélyhez a keresztirányú sötét nappa szegély hozzávarrása
- az előrészen elhelyezkedő rátétek (vízszintes és függőleges), valamint az alul futó sötét nappa szegély összevarrása. A vízszintes rátétdíszből sajnos le kellett vágni, tartva az egyenes függőleges irányt. Ezt a műveletet mindkét oldalon el kellett végezni.
- az egész hozzávarrása (kifordítva) a szőrösbőr függőleges szegélyhez
- a hátsó hasítékra kerülő szegő ideiglenes felragasztása, megvarrása, majd kifordítva a díszítő varrás elkészítése
- az alul körbefutó sötét nappa szegély felvarrása
- az függőleges bordó, varrást takaró rátét toldása a vállrészen, majd az egész felvarrása
- nagygallér összevarrása a vállrészre eső két oldalnál
- a nagygallér textilbélésének, majd kifordítva a gallérral való összevarrása

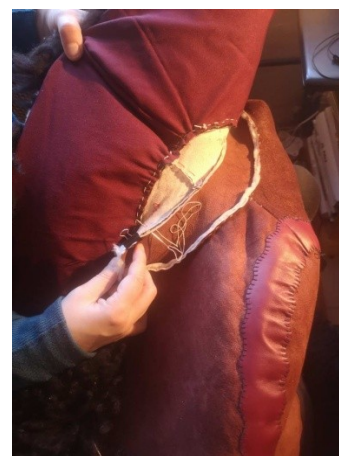

- állógallér belső részének felvarrása a bundára
- állógallér összevarrása felül, kifordítva
- a nagygallér felvarrása

4. Kikészítő műveletek, befejező műveletek:

- esetleges ragasztómaradványok eltávolítása a rátétbőrökről
- kilógó cérnák eldolgozása
- a szőr megtisztítása a készítés során ráakódott szőrmaradványoktól
- a kisbunda vállfára helyezése
- ki kell tűzni célul a kisbunda rendszeres szellőztetését és mozgatását a molyosodás kockázata miatt

5. Munkavédelmi előírások

A szabáskés élessége és a három élő szúcstűvel való munka óvatosságra int.

Bár csak kevés ragasztót használtam, oda kellett figyelni a rendszeres szellőztetésre, leginkább az elkerülhetetlenül sok szálló szőr miatt.

3.2. Kistáska

3.2.1. Tárgytervezés

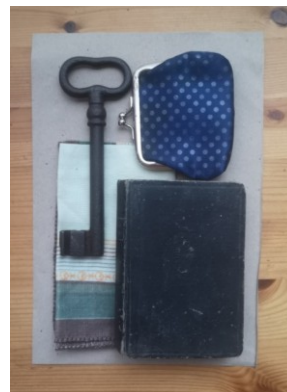
A tárgy tervezését alapvetően az anyag – forma – funkció hármasszabálya határozta meg.

Az anyagválasztásnál figyelembe kellett venni azt is, hogy tárgyegyüttesről van szó. Mivel a kistáska csupán néhány könnyű tárgy tárolására és hordozására készül, így ehhez a kisbunda rátéteinél is használt színes bőrt választottam. Ez a szempont játszott szerepet a díszítmény kiválasztásában is.

A kistáska méretének meghatározásánál két fő szempontot kellett figyelembe venni:

- karra akasztva, a kisbunda alatt hordva kényelmesen elférjen,
- beférjenek az adott tárgyak.

A forma megtervezésénél több ötlet is felmerült.

3.2.2. Műszaki leírás

1. Tárgy megnevezése:

kistáska (kép: lásd 3. melléklet)

méretei: magassága 18 cm, kézifogóval együtt 25 cm, szélessége 17 cm, mélysége 8 cm

2. Anyagszükséglet:

Alapanyagok

- feketébe hajló sötétkék színű juh nappa (rátétbőr), 0,8 mm vastag, 14 dm²
- bordó színű juh nappa (rátét bőr), 1 mm vastag, 18 dm²
- bélésbőr: vasalt sertésbélés 10 dm²

- betétanyag: 0,8 cm vastagságú szalpa, 1 dm²

Segédanyagok

- bőrcement a nappabőrök egymáshoz rögzítéséhez a minta kivarrása előtt
- erős ragasztó az oldalrész szegőinek leragasztásához
- cérna: bordó színű bőrvarró cérna, 0,4 mm vastag; minták kivarrásához krémszínű gomblyukvarró cérna, 0,6 mm; minták körüli szálvezetéshez aranyló sárga színű selyem cérna, 1 mm vastag
- 1 mm vastagságú kerek zsinór a vóchoz

Eszközök

- körömolló, kisollók a minta kivágásához
- vékony szűcstű, szíjgyártó tűk
- ezüst jelölő
- kézi vékonyító
- bőrvágó kés
- varróár
- varrásjelölő rádli

3. Konkrét technológia – munkafolyamat

Szabászat

- főrészt kiszabása a szabásminta alapján. Varrásszélesség 0.5 mm
- bélésanyag szabás: fekete színű vasalt sertésbélés kiszabása nagyolva a szabásminta alapján
- betétanyag szabás: 2 darab 12 cm hosszú, 3 cm széles szalpa kivágása
- felső szegők kiszabása: 2 darab 10 x 4 cm-es és 2 darab 17 x 3 cm-es
- az oldalrészek szegői és a kézi fogó egybeszabott: a vörös nappa bőrből és a sötétkék nappa bőrből készül. 2 darab 146 cm hosszú szegő, a vörös 2,5 cm széles, a sötét 2 cm.
- minta átrajzolása a rátétbőrrre, majd kivágása ollóval

Előkészítő műveletek

- jelölések elvégzése: szimmetria pontok, rátét helye
- vékonyítás: szalpa és a szegők vékonyítása
- szalpa beragasztása a főréz felső részébe
- a kivágott rátét ideiglenes ragasztása a főrézhez

Díszítő műveletek

- a rátétdísz díszítő varrása a főrézhez, szálvezetéssel

Összeállítási műveletek

- a díszített főréz bebélelése. Csak felül és oldalt ragasztottam, spannolva. Ragasztás után pontosra vágás.
- a szegők egymáshoz toldásának elvégzése (vékonyítással, lapolással)
- a vóc elkészítése. A sötét szegő közepébe 1,5 mm vastag zsinórt ragasztottam. Összehajtás után csontkéssel simítottam le.
- a két oldalrészén, a táska elő-, és hátrészén a vízszintes szegők ideiglenes beragasztása, majd megvarrása. Öltéstávolság 2 mm, varrásszélesség 3 mm.
- a vóc szegőhöz ragasztása, majd az egész felragasztása az oldalrészre, a kézifogón át
- oldalszegők és vele együtt a kézi fogó összevarrása. Öltéstávolság 2 mm, varrásszélesség 3 mm.
- varrás után a túllógó szegő levágása körben, a varrás mentén

4. Kikészítő műveletek, befejező műveletek

- esetleges ragasztómaradványok eltávolítása
- a kistáskát használaton kívül érdemes kitömni selyempapírral

5. Munkavédelmi előírások

- A szabáskés élessége és a három élű szúcstűvel való munka óvatosságra int.

4. Összegzés

A felmerülő kérdéseimre az elméleti részhez olvasott szakirodalmakban kielégítő választ kaptam.

A kisbunda készítése közben több tanulságot is levontam.

Talán a legkiemelkedőbb közülük az, hogy egy tárgytervezésnél bár a határozott elképzelés elengedhetetlen, mégis közben késznek kell lenni a változtatásra is. Például a vörösnek kicsit lilába hajló, világosabb árnyalatát szerettem volna használni, és nem ennyire mély sötétkéket. De mivel ilyen színeket tudtam vásárolni, a világosságot a cérna színének megválasztásával kellett korrigálnom. Ekkor vetődött fel a szálvezetés lehetősége, ami szerintem végül különleges dísz lett a rátéteknek, s ezáltal az egész kisbundának.

Hímezni nagyon szerettem volna. Mégis, mikor eljött volna az ideje, egyértelmű lett, hogy az túlzásfolttságot eredményezne, valahogy idegennek is éreztem már a rátétdíszek mellé.

A bordó, varrást takaró hosszanti rátétek is így lettek 1 cm-rel keskenyebbek.

A bevezetésben ismertetett okok miatt hagyományos tárgyat készítettem, mert személyesen ez most sokat jelentett nekem. Érdekes lenne ezt a tapasztalatot felhasználva a jövőben a megismert formákat, motívumkincset újragondolni és ma is hordható ruhadarabokon, kiegészítőkön (kesztyű, öv, kendő, ékszer) alkalmazni.

Felhasznált irodalom

Könyvek

- Magyar Népművészet - Hofer Tamás, Fél Edit. Corvina Kiadó, Bp., 1975
- Művészeti lexikon - szerk.: Éber László. Győző Andor Kiadása. Bp., 1935
- Magyar néprajz - Balassa-Ortutay. Corvina Kiadó, Bp., 1979
- A magyar nép díszítőművészete I-II. - Domanovszky György. Akadémiai Kiadó, Bp., 1981
- Hajdú-Bihar megye népművészete - szerk.: Gazda László, Varga Gyula. Szóttések, vászon-, szűr- és szűcshímzések. V. Szathmári Ibolya. Európa Könyvkiadó, Bp., 1989
- Hajdúböszörmény Városi útikalauz - Szabadhajdú füzetek 1. Czirmainé Kocsis Róza, dr. Lázár Imre, dr. Nyakas Miklós, Varjasi Imre.
- Magyar népviseletek - Flórián Márta-Urai Erika. Kolibri könyvek, Móra kiadó, Bp., 1980
- Népi szűcsmunka - Kresz Mária. Corvina kiadó, Bp., 1979
- Börmivesség - Lukovszky Ilona. Kaptár sorozat, Múzsák Közművelődési Kiadó
- Börművesség – Terényi Gyöngy. CSER Kiadó, Bp., 2016
- A derecskei női kisbunda - Gupcsóné Papp Katalin. Derecske, 1996
- A kunsági kisbunda - Dorogi Márton. Szolnok, 1962

Folyóiratok

- A jobbágyfalutól a polgári községig (1790-1914) - Bényei Miklós. Hajdúsámson története és néprajza. Szerk.: Gazdag István. Hajdúsámson, 2000
- Hajdúsámson történeti néprajza - Varga Gyula. Hajdúsámson története és néprajza. Szerk.: Gazdag István. Hajdúsámson, 2000
- A hajdúdorogi kisbunda (1937) - Kalapos Sándor. Szerk.: Halász Péter. Honismeret, 2009/1
- A juhbőr népi kikészítése és felhasználása a Hajdúságban és Nagykunságban - Dorogi Márton. Ethnographia, 67.évf., 1956
- A debreceni és hajdúsági (színes hímzésű) női kisbundák. V. Szathmári Ibolya. A debreceni Déri Múzeum 1981. évi évkönyvéből. Debrecen, 1984

Internetes források

- <http://dia.osaarchivum.org/public/index.php?fs=3800&search=2&page=4>
- <https://elfelejtettzavak.blogspot.com/2014/03/kako.html>

Mellékletek

1. számú melléklet

kunsági típusú kisbundák a hajdúböszörményi Hajdúsági Múzeum gyűjteményéből (fényképezte: Hegedűs Péterné)

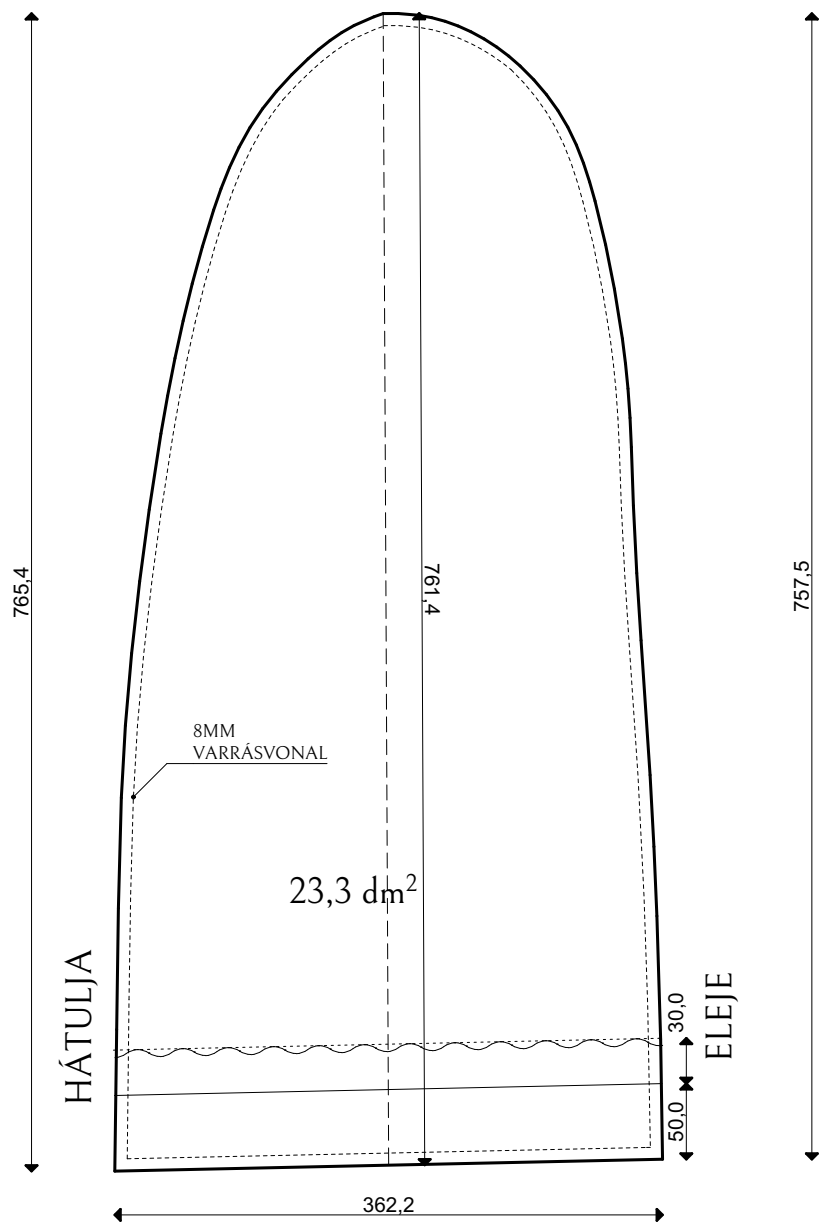
2. számú melléklet

balra: böszörményi kisbunda 1911-ből, ami a vizsgamunkám mintájául is szolgált
jobbra: női kisbunda, 1910, Hajdúdorog
A Déri Múzeum gyűjteményéből, Debrecen (saját fényképek)

3. számú melléklet

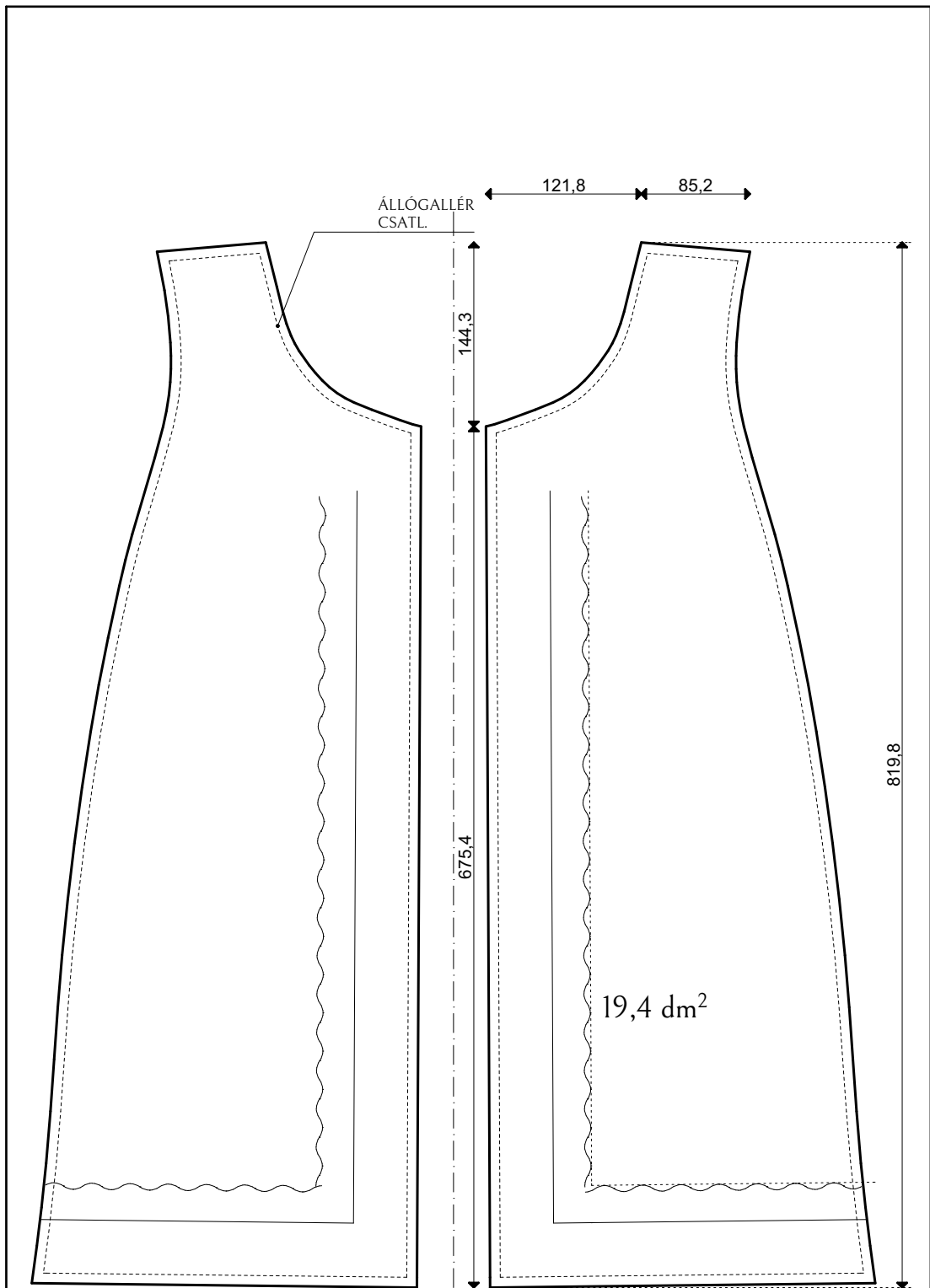

két oldal együtt
46,6 dm²

Hajdúsági szűcsmunkák - a „böszörményi kisbunda”
kisbunda rajzai
készítette: Hegedűs Ágota

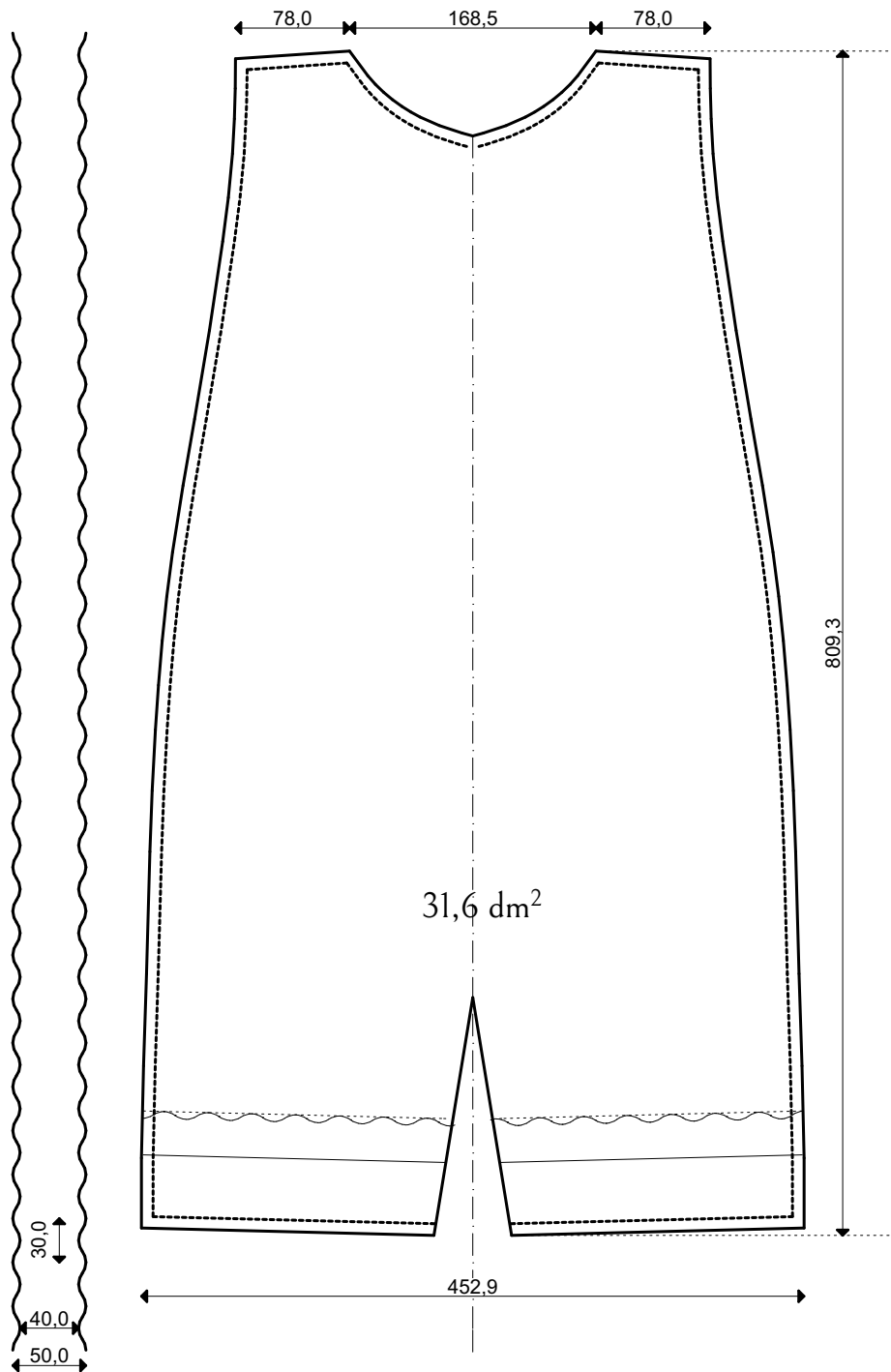
oldal részek
M=1:10
2022

két eleje együtt
 $38,8 \text{ dm}^2$

Hajdúsági szűcsmunkák - a „böszörményi kisbunda”
 kisbunda rajzai
 készítette: Hegedűs Ágota

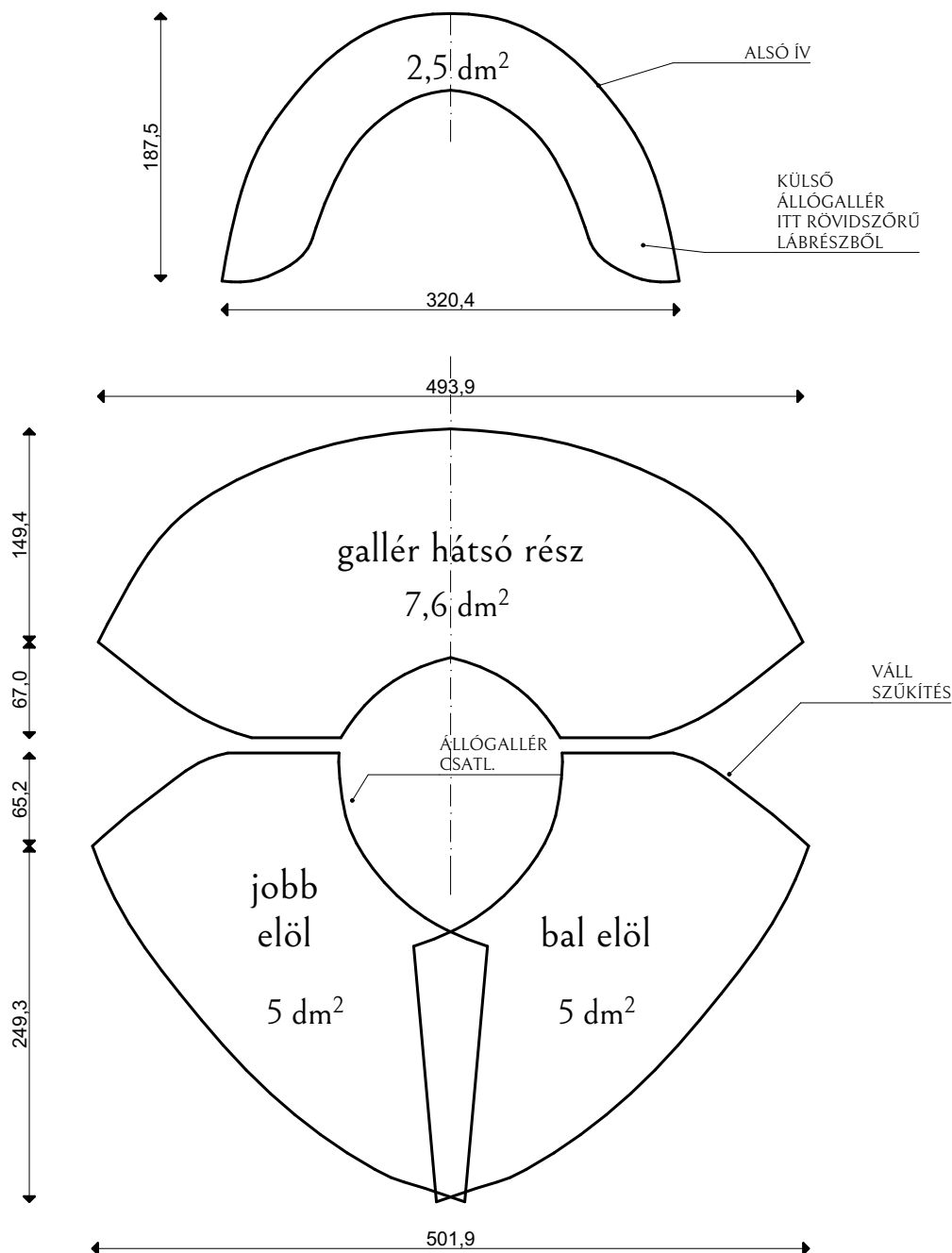
eleje
 M=1:10
 2022

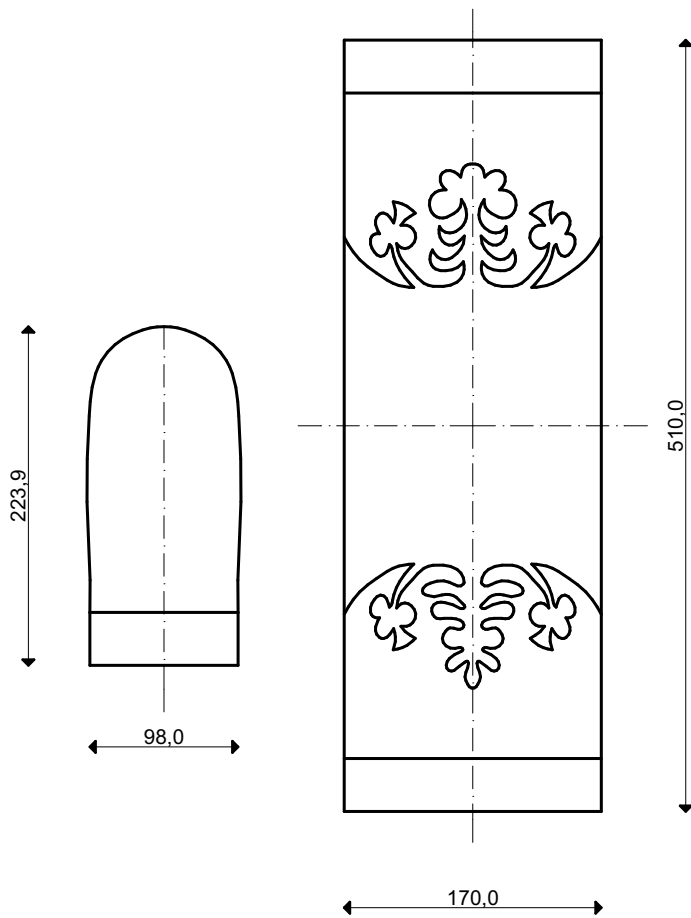
Hajdúsági szűcsmunkák - a „böszörményi kisbunda”
 kisbunda rajzai
 készítette: Hegedűs Ágota

hátulja
 M=1:10
 2022

ÁLLÓGALLÉR: belső
fehér, külső fekete
szőrös

Hajdúsági szűcsmunkák - a „böszörményi kisbunda”
kistáska rajzai
készítette: Hegedűs Ágota

kistáska
M=1:10
2022